

Стела ДЕРМЕНДЖИЕВА, Боянка ДИМИТРОВА
(ВТУ “Св. св. Кирил и Методий”)

ГЕОГРАФИЯ НА БЪЛГАРСКОТО ЧЕРНОМОРСКО КУЛТУРНО ПРОСТРАНСТВО

GEOGRAPHY OF THE BULGARIAN BLACK SEA CULTURAL SPACE

Today the significance of the term “culture” is enormous, and in general it can be divided in two groups – conscience (spiritual riches – moral, religious, aesthetic) and behaviour (material results such as products of the human activity, habits, traditions, rituals, actions and activities). Local and international tourism are among the most active means of the international cultural exchange. In the International Charter of Cultural Tourism (Mexico, 1999) of ICOMOS (International Council of Monuments and Sites) it is underlined that cultural tourism is a kind of tourism, which uses heritage as a resource – the cultural and natural riches of the environment that preserve the united memory of society.

The cultural riches are an essential (obligatory) requirement for the development of cultural tourism. They manifest themselves in the following directions: cultural-historical monuments, pieces of art from ancient times to nowadays, and periodical and episodic activities for assessing the achievements in the sphere of the spiritual culture, such as festivals, performances, exhibitions, congresses, fairs, official celebrations.

The Black Sea coastal zone is also a valuable resource for the development of steady tourism – European and national dimensions are being tracked, particular routes for the development of cultural tourism have been presented.

Keywords: culture, cultural tourism, cultural-historical values, international and national cultural heritage, tourist resources, cultural corridors

През последните десетилетия на XX в. човечеството навлиза в нова информационна епоха, при която глобализацията във всички области променя условията за съществуване на елементите на социалната система – политика, наука, образование, икономика и култура. И затова съвсем обяснимо е, че значенията на понятието „култура” в съвременен план са многопластови, но в най-общи линии те се групират около *две линии – съзнание* (духовни ценности – нравствени, религиозни, естетически) и *поведение* (материализирани резултати чрез продукти на човешката дейност, обичаи, традиции, ритуали, постъпки и действия). Е. Тайлър (1871) определя културата (или цивилизацията) в широкия етнографски смисъл като *колекция от знанията, вярванията, изкуствата, нравите, законите, обичаите*

и някои особености и привычки, усвоени от човека като член на обществото” (по 13). За Е. В. Данилчук „разширяване полето на понятието „култура” се обуславя от навлизането на информационни черти в традиционната култура (нова комуникация, поликултурност, замяна на монолога с диалог и полилог) и възникването на нови култури (култура на електронните средства за масова информация, екранна, мрежова и др.)” (4, с. 65).

Практическото разширяване на това поле може и се извършва по различни пътища. Туризмът, в частност т.нар. **културен туризъм**, е един от тези пътища. Той е широко практикуван и атрактивен от всяка гледна точка начин за обогатяване на културното сътрудничество между различни партньори. Същността му се състои в следната формулировка: **специализирано туристическо пътуване, мотивирано от задоволяване на социокултурни потребности чрез консумация на културни ценности** (по 10). Според изследователите на културния туризъм идеята за пътуване се свързва с възможността да се видят нови и странни неща, да се научи за други части на света и да се разговаря с носители на различни култури и разбирания; с възможността да се видят исторически забележителности или оригинали на велики произведения на изкуството, а не техните репродукции. За много хора, които търсят културна възвращаемост от пътуването си, възможността за обогатяване на познанията им е истинският мотив за туристическата им дейност (по 1). Според принципите на Международната харта за културен туризъм (Мексико, 1999 г.) на ICOMOS (International Council of Monuments and Sites) местният и международният туризъм са сред най-активните средства за международен културен обмен. В хартата се подчертава, че културният туризъм е вид туризъм, **използващ като ресурс наследството – културните и природните ценности на средата, които съхраняват колективната памет на обществото** (по1). В Стратегията за развитие на културния туризъм се възприема като „**пътувания, мотивирани от културното наследство (включително традициите и фолклора), архитектурата, сценичните и визуалните изкуства (музеи и галерии), литературата, фестивалите и т.н.**”.

Можем да твърдим, че културният туризъм включва в себе си аспекти и проявления на всички останали обособени видове туризъм, тъй като концентрира ценностното и емоционалното отношение на обществото към неговото собствено културно наследство.

Вътрешно съчетаване между различните форми на туризъм

Културните *ценности* са специфично необходимо (задължително) условие за развитието на културния туризъм. Те са съвкупност от обекти и явления, чиито познавателен и емоционален ефект е насочен към задоволяване на социално-културните потребности.

Направленията, в които могат да бъдат групирани културните ценности, са (по 10):

- ⊕ *културно-исторически паметници на културата*: археологически забележителности, архитектурни паметници и комплекси, манастири и църкви, етнографски забележителности, музеи, атракционни обекти;

- ⊕ *произведения на изкуството от древността до наши дни*: колекции от художествени предмети; произведения на живописата и скулптурата; народните художествени занаяти – шевици, национални костюми; култови предмети; шедьоври на киното, литературата, телевизията, театъра, фотографията, шоуто; сувенири;

- ⊕ *периодични и епизодични прояви за оценяване на постиженията в областта на духовната култура*: фестивали, спектакли, изложби, конгреси, панаири, тържествени чествания.

Културните ценности се характеризират с някои *особености*:

- ⇒ повечето от тях имат **стационарен** характер, което определя задължителността от туристическо пътуване;

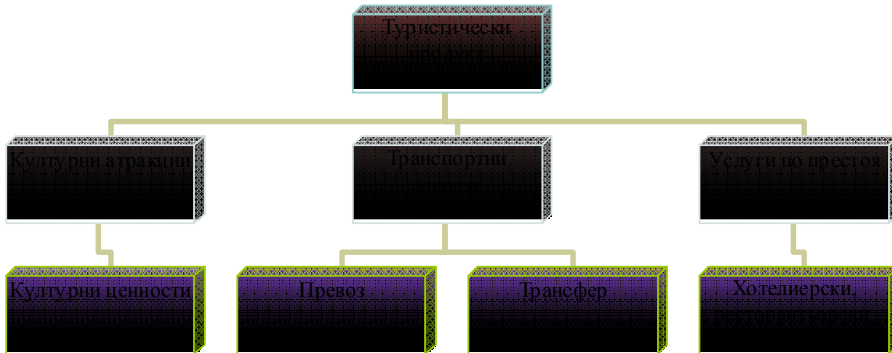
- ⇒ културните ценности влияят върху туристическото **райониране**;

- ⇒ културните ценности имат **поливалентен** характер;

⇒ локализирането им в определено място или регион позволява задоволяване на комплексни туристически потребности.

Културният туризъм се характеризира с определен **продукт**. Той представлява своеобразно определяне на туристическите социокултурни потребности (по 10).

Фиг. 2

Източник: Костов, 2001

Туристическият продукт не съществува сам по себе си. Освен съдържателни, той притежава и определени териториални характеристики, разположен е в конкретно „**културно пространство**”, което до голяма степен определя неговата уникалност и ценност.

В ежедневиия живот терминът „културно пространство” има много широки граници на използване. Глобалните търсачки предлагат хиляди статии, курсове, блогове, книги, обсъждащи по някакъв начин културното присъствие на България и българите в света и българското културно пространство.

➤ ЮНЕСКО дефинира **културата** като множеството от отличителни духовни, материални, интелектуални и емоционални черти на дадено общество или обществена група. Културата обхваща освен изкуството и литературата, начина на живот, формите на съжителство, ценностните системи, традициите и вярванията.

➤ Някои автори определят **културата** като най-доброто нещо, което е било създадено или казано, а **българското културно пространство** – като присъствие на българската култура в европейската и световна такава.

➤ Европейската комисия определя **европейското културно пространство** като пространство, „... което се характеризира едновременно от културно разнообразие и общо културно наследство” т.е. в т.ч. и българското културно разнообразие и наследство (23).

➤ Далеч по-прагматичен е подходът на законодателя, който в Закон за българското черноморско крайбрежие определя териториалния обхват на

българското черноморско крайбрежие така: „ Чл. 3. *Черноморското крайбрежие* обхваща:

1. *територията* на всички общини, граничещи с Черно море и/или с вътрешните езера, свързани с морето;

2. *част от акваторията* на Черно море с широчина до 200 м, измерена от линията на най-големия отлив от брега.”(22)

Черноморската крайбрежна област, разгледана като *природногеографска* единица, наподобява ивица, която се простира от северната до южната граница на България и има териториален обхват от 10 км на север до 50-60 км в най-южните части навътре в сушата. Западната граница на тази област е условна и се маркира според степента на климатичното влияние на Черно море. Тя се определя от природните характеристики на областта като определящо е климатичното влияние на Черно море. Затова и при нея не може да се открие един от водещите принципи на *природногеографско райониране* – генетичния принцип, тъй като в обхвата ѝ се включват части от различни по генезис, развитие и възраст единици, а именно – от Дунавската равнинно-хълмиста област, през структурите на младонагънатата Старопланинска система и Бургаската низина до крайните северни и североизточни разклонения на Странджа.

Ако говорим за *ресурсите на черноморската крайбрежна зона* като място за развитие на курортния отдих и туризъм, границите са доста ясно очертани – бреговата линия и зоната на близък досег с Черно море. Търсейки обаче проекцията на черноморската крайбрежна зона като ресурс за развитието на туризма, и то на културния туризъм, би трябвало да се отчетат и други критерии, като например: *ценността и уникалността на културно-историческите паметници и природните забележителности, транспортната обезпеченост и осигурено туристическо обслужване, разстоянието от основни и добре известни туристически центрове, желанието на туроператорите да „разнообразят” и обогатят престоя на туристите, избрали тяхната оферта и т.н.*

И тъй като е много трудно да се обхване палитрата от интереси на евентуални наши и чужди туристи, насочили се към тази зона, ние избираме като основа **обектите**, доказани и признати от европейската и световната общественост за принос в световната култура, като не се ограничаваме само и единствено в географските граници на черноморското крайбрежие, а го приемаме като *зона на духа и културното общуване*.

Във връзка с разработването на проект „Културните коридори на Югоизточна Европа” на проведените във Варна и в Опатия, Хърватска срещи на експертно равнище, е направена *класификация на обектите*, които се явяват световно културно и природно наследство в тази част на света. Формират се общо 9 *направления: ВИА Адриатика, ВИА Анатолия, Дунавски път, ВИА Понтика, ВИА Егнация, Западен Трансбалкански път, Източен Трансбалкански път, Диагонален път и коридорът София – Охрид*. Два от основните коридори,

вписващи се в европейските културни пространства, включват и територии в близост до българското черноморско крайбрежие: **Дунавски път и ВИА Понтика.**

Групирани според своето географско положение, обектите по направленията на двата коридора са следните:

Фиг. 4

Дунавски път

в близост до крайбрежието

Силистра
Природен резерват Сребърна
Русе – исторически град
Скални църкви край Иваново
Крепостта Червен

по-отдалечени от крайбрежието

Свещари – тракийска гробница
Демир Баба теке
Джамия „Ибрахим паша“ – Разград
Мостът на р. Янтра край Бяла

*непосредствено
по морското крайбрежие*

Местността Яйлата
Варна
Несебър

ВИА Понтика

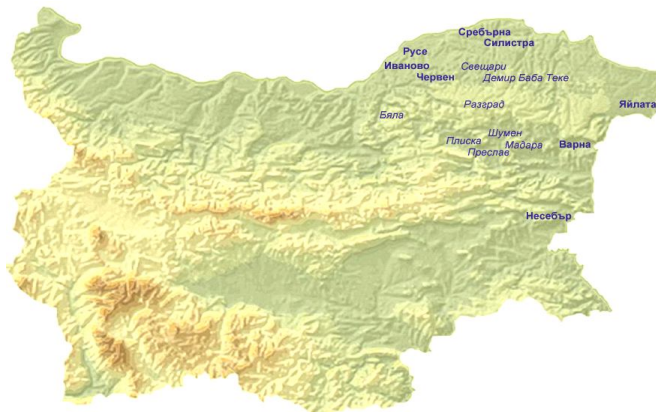

*в непосредствена близост
във вътрешността*

Плиска
Преслав
Мадарският конник
Томбул джамия

Долмени и скални светилища

Фиг. 5

Посочените обекти могат да бъдат представени и според **типа културно наследство и епохата на неговото създаване**. Част от обектите са признати за световно природно и културно наследство (по 24).

Таблица 1

Тема	Епоха	обект/ местоположение
Световно културно наследство		
(T) Древен обект	Античност 	 Антична гробница, Силистра
(T) Древен обект	Античност 	 Тракийска гробница, Свещари
(T) Древен обект		 Дотмени и скални светилища, Странджа
(T) Древен обект	Средновековие 	 Мадарски конник, Мадара, Шумен
(T) Древен обект (A) Християнски религиозен център (C) Исторически град (K) Народна архитектура	Средновековие Ново време 	 Стария град, Несебър
(F) Крепост	Средновековие 	 Плиска, Шумен
(F) Крепост	Средновековие 	 Преслав, Шумен
(M) Ислямски религиозен център (L) Културен пейзаж (N) Нематериално наследство	Средновековие 	 Демир Баба теке, Разград

 <p>Ислямски религиозен център</p>	<p>Средновековие</p> 		<p>Джамия „Ибрахим паша”, Разград</p>
 <p>Християнски манастири</p>	<p>Средновековие</p> 		<p>Скални църкви, Иваново, Русе</p>
 <p>Крепост</p>	<p>Средновековие</p>		<p>Червен, Русе</p>
 <p>Исторически град</p>	<p>Античност </p> <p>Средновековие </p> <p>Ново време </p> <p>XX век </p>		<p>Варна</p>
 <p>Исторически град</p>	<p>Ново време </p> <p>XX век </p>		<p>Русе</p>
 <p>Ислямски религиозен център</p>	<p>Ново време </p>		<p>Томбул Джамия, Шумен</p>
 <p>Индустриален обект</p>	<p>Ново време </p>		<p>Мостът на р. Янтра, гр. Бяла, Русенско</p>

<p>Културен пейзаж</p> <p>Яйлата, Камен бряг, Добричко </p> <p>Нестинарство </p> 		
<p>Природно наследство</p> <p>Природен резерват Сребърна, Силистра </p> 		
Наследство в риск	Мостът на р. Янтра	Мадарски конник

Легенда:

	XX век		ново време		средновековие		античност
	световно културно наследство		световно природно наследство		световно нематериално наследство		
	древен обект		ислямски религиозен център		културен пейзаж		
	индустриален обект		християнски манастир, религиозен център				
	исторически град		народна архитектура		крепост		
	нематериално наследство				исторически град		

Какво прави впечатление?

1. В североизточната част на страната се срещат *две направления на културни натрупвания* и ценни природни дадености. Обектите са концентрирани изключително по условната линия Варна – Русе и с най-голяма отдалеченост са обектите в района на гр. Русе – на около 200 км.

2. *Според времето на създаването* им включените в културните коридори материални обекти – продукт на човешката ръка, обхващат практически цялата човешка история, като най-голям относителен дял имат паметниците на материалната култура от средните векове – над 47%, което е отражение на историческото и културно развитие на страната. Следват паметниците на новото време – над 26% и тези на античността – почти 16%.

3. По критерия *тип на културното наследство* най-голям е делът на древните обекти (гробници, светилища, паметни места на войнска и управленска слава) – почти 23%, следвани от християнски и ислямски религиозни центрове, крепости и исторически градове. Тази структура на обектите е директна препратка към същността и ценността на културно-историческите ресурси за утвърждаване на чувството за национална и същевременно общочовешка принадлежност.

4. Два от посочените *обекти са обществено признати* за наследство в риск. Като се има предвид практическото състояние и на останалите обекти, например Старият град в Несебър, джамията „Ибрахим паша” в Разград, скалните църкви край с. Иваново, Русенско, проблемите за опазването и експлоатацията на посочените културно-исторически обекти като ресурс за развитието на устойчив туризъм застават много сериозно пред институциите, ангарижани с развитието на туризма като печеливша стопанска дейност.

Докато посочените обекти, включени в проекта „Културните коридори на Югоизточна Европа”, както и тези, предмет на световното културно и природно наследство, имат относително по-малка известност, широка гражданственост има движението за **„100-те национални туристически обекта”**, което всъщност е българското национално туристическо движение, създадено през 1966 г.

Началото е поставено на Черни връх в планината Витоша. Още през следващата година през месец юли на връх Мусала първите призьори получават златните си значки за посетените обекти. В последните години списъкът на обектите бе променен и актуализиран и въпреки това според много привърженици на идеята „Опознай Родината, за да я обикнеш”, извън него остават много значими и знакови за нашата история и култура места.

При своето възникване, а и днес, целта на движението е да насърчи туристите да се запознаят с някои от най-значимите туристически обекти с различен характер и значение в България. Те включват както най-забележителните природни феномени и културно исторически обекти с изразено национално значение, така и такива със световно значение и са еманация на свободололюбивия ни дух. Като веществени и духовни паметници на историята ни те напомнят, че имаме славно минало и уникални ресурси. Не е необходимо, като *„бедния Алеко, да отидем до Чикаго, за да се убедим, че страната ни е целуната от щедростта на природата. А духовната такава сме си я извоювали сами* (6, т. 7).

Стоте национални туристически обекти са своеобразна визитна картичка на българската история и природа и като такава са ярко доказателство за присъствието и значението на страната ни в обществено-политическите, природните и други процеси на Балканите (8). Можем да посочим, че всички характеристики на националните туристически обекти, разположени на териториален принцип, са съдържателно експресивната рамка на българската неповторимост и тяхното експониране има благородни цели – да осветли още веднъж автентичния облик на националната ни територия.

Като имаме предвид гореизложените коридори за развитие на туризма, обектите, включени в групата на 100-те национални туристически обекта и разположени по тези коридори, са следните (по 27):

Дунавски път:

► **Област СИЛИСТРА:** Исторически музей и крепост Меджиди табия; биосферен резерват и музей СРЕБЪРНА; Тутракан: Музей на дунавския риболов и лодкостроене и Военната гробница;

► **Област РУСЕ:** Пантеон на възрожденците и Къща-музей „Захари Стоянов“;

► **Област РАЗГРАД** – Археологически резерват Абритус; Исперих: Историко-археологически резерват Сборяново, Тракийска гробница – с. Свещари, тракийски град Хелиос; Демир баба теке; Исторически музей – гр. Исперих.

ВИА Понтика:

► **Област ДОБРИЧ:** Дом-паметник „Йордан Йовков“ и Художествена галерия; Балчик: Архитектурно-парков комплекс „Двореца“ и Университетска ботаническа градина; Каварна: Археологически резерват „Калиакра“ и нос Калиакра;

► **Област ВАРНА:** Варна, Регионален исторически музей – Варна и Военноморски музей; Девня – Музей на мозайките;

► **Област ШУМЕН:** Регионален исторически музей и Историко-археологически резерват „Шуменска крепост“, Томбул джамия; Плиска – Археологически резерват; Преслав – Национален историко-археологически резерват „Велики Преслав“; Мадара – Археологически резерват; паметник „1300 години България“;

► **Област БУРГАС:** Несебър – Архитектурно-исторически резерват и Археологически музей; Поморие – Музей на солта; Малко Търново – историческа местност „Петрова нива“, Исторически музей; Созопол – Археологически музей; Етнографски музей в Бургас и защитена местност „Пода“.

Съпоставката показва, че съществува несъвпадение на обектите от двете групи. Някои от обектите, признати за световно културно наследство, не са включени в списъка на 100-те национални туристически обекта. Географски обаче всички обекти са разположени в непосредствена близост и това улеснява посещението им.

Предлагаме **маршрути за познавателни и културно-туристически пътувания** в две направления – на север и на юг от Варна. Включените в тях обекти са доста разнообразни и в различна степен обществено признати. Това, което ги обединява, е, че те утвърждават **уникалността и привлекателността** на българското черноморско крайбрежие като зона на културно обединение.

Маршрутът **Варна – Балчик и Балчишката тузла – Каварна – резерват „Яйлата“ – долината на авлигите – нос Калиакра и влажни зони Болата и Тауклиман (Птичия залив) – Шабла и Шабленското езеро – Дуранкулак и Дуранкулашкото езеро** включва относително по-малко познати и посещавани места, по-голямата част от които не е включена нито в списъка на 100-те национални

туристически обекта, нито в списъка на обектите по проект „Културните коридори на Югоизточна Европа“.

📖 **Природен парк „Златни пясъци“** (създаден на 3 февруари 1943 г.) защитава 21 редки, застрашени и защитени видове. В парка са изградени 5 класически пешеходни познавателни маршрута и 4 специализирани – детски, дендрологичен, веломаршрут и за хора със специални нужди (включително за хора с инвалидни колички и незрящи). Маршрутите са с различна продължителност (между 40 минути и 4,5 часа) и представят биологичното разнообразие на парка. По протежението им са разположени кътове за отдих, чешми и погледни площадки. Много добри са възможностите за фототуризм. Част от парка е и Аладжа манастир (паметник на културата, скален манастир с ярки рисунки, откъдето идва и името му).

📖 **Балчик, Балчишката тузла и Балтата.** Градът предлага на посетителите културно-исторически паметници и музеи: *Исторически музей, Храмът на богинята майка Кибела, Етнографски музей и възрожденски комплекс, Музей на съвременното изкуство и художествена галерия, църквата „Св. Никола“ и възстановеното взаимно българско училище.* Културният афиш на града включва детски фестивал „Усмивките на морето“, Балфест – международен филмов фестивал за документални филми и международния Филм форум, международния фестивал „Процес-пространство“, като много от произведенията на фестивала се правят на място; през 2007 г. (в началото на месец май) е поставено началото на първия фотоплер „Балчик – дърен и модерен“. **Дворецът „Тихото звездо“** и **Ботаническата градина** са част от 100-те национални туристически обекта на България и са изключително привлекателни със своята романтика и богатство на екзотични растителни видове. **Балчишка тузла** (или само Тузлата) е името на крайморско езеро и калолечебен курорт със същото име. Възможностите, които тузлата предлага към момента, не се вписват в ресурсите на културно-туристическите пътувания, но са сериозен ресурс за бъдещо развитие на туристическото и курортно дело в района, а оттам – по косвен път, и към опознаване на културно-историческите обекти. **Балтата** е поддържан резерват и обхваща най-северно разположената лонгозна гора в България – по устието на р. Батова в непосредствена близост до курорта Албена.

📖 **Каварна, резерват „Яйлата“ и Долината на авлигите.** Културно историческите паметници, места и музеи в града са представени от: *паметник на Еранос Ераносян, известил Европа за изстъпленията на башибозуците по време на Каварненското въстание от 1877 г.; морски музей с експозиция „Добруджа и морето“ (в реставрирана стара турска баня – Хамама от началото на XV в.); градски музей (представящ хилядолетната история на града); етнографски музей (разположен в красива стара къща от края на XIX в. и представящ домашния бит и култура на основните групи, населяващи този район – добруджанци, котленци и гагаузи); църквата „Свети Георги“*

(построена през 1836 г.) и църквата „Успение на Света Богородица“ (1860 г.); 12 изворни чешми (разположени в протежение на 2 км. в долината към пристанището); шадраваните в обширния център на града (представляващи няколко на брой водоизточника от изкуствен тип, пресъздаващи автентичната атмосфера на града). Интересни и уникални природни забележителности – труднодостъпният, с почти отвесни скатове нос Чиракман, където са запазени развалините на крепостни стени, ровове, църкви, некрополи, където и до днес се провеждат археологически разкопки и изследвания; живописна местност и река „Долината на авлигите“. **Националният археологически резерват „Яйлата“** е неповторимо място, което съчетава археологически останки, пещерен град от 101 жилища, с природни дадености. На около 1,5 км. от Яйлата се намира Огънчето – газово находище от края на 50-те години, което гори и до днес. **Периодичните културни прояви** се свързват с гостуването на известни рок групи от целия свят и в последните години Каварна получава наименованието „лятна рок-столица на България“; ежегодното посрещане на Джулай край Камен бряг; през август всяка година се провежда състезание по скално катерене, а в началото на септември – традиционният пленер „Море и вятър“. В близост до града се строят голф-игрища, има изградено яхтено пристанище и това, съчетано с изграждащата се луксозна почивна база, дава нов облик за развитието на **ваканционен туризъм** не само в района, но и за страната. Специфичен, макар и не уникален, е **екотуризмът** и **специализираният туризъм** – наблюдения и фотографии на растения, на делфини и различни риби в крайбрежните води. Богатото разнообразие на птичи видове привлича туристи от цял свят и допринася Калиакра и Яйлата да се превърнат в едни от най-предпочитаните места у нас за развитие на **орнитоложки туризъм**.

📖 **нос Калиакра и влажни зони Болата и Тауклиман** (Птичия залив).

Нос Калиакра е един от 100-те национални туристически обекта на България, издаден е 2 км. навътре в морето и е природен и археологически резерват. Там гнезди аристотелевият корморан и могат да се видят делфини. На това място са съществували селище и крепост още от времето на племето тиризи. От следващите епохи са запазени останки от крепостни стени, средновековни църкви, римска баня, водопровод, гробница, обществени сгради. Наневски тузла или Тауклиман (Птичия залив) е в уникален природен резерват с красиво насечен скалист бряг, малки закътани пясъчни ивици, вековни дъбове и растителни видове, милиони представители на пернатия свят и многобройни археологически паметници, най-старите от които са от преди 8000 години. Плажът Болата е единственият резерват в България, включващ и акватория, морска площ.

📖 **Шабла и Шабленското езеро**. Шабленският фар (умалено копие на Александрийския фар), некропол от скитски гробници и мегалитни паметници са културно-историческите паметници и места в района. Шабленското езеро влиза в границата на защитената територия и е включено в списъка на орнитологично важните места в Европа; това е едно от двете места в България (заедно със

Дуранкулашкото езеро), където зимува почти цялата световна популация на застрашената от изчезване червеногуша гъска.

📖 **Дуранкулак и Дуранкулашкото езеро.** Възможности за туризъм в село **Дуранкулак**: музейна сбирка с 2 отдела – археология (посветена на уникалните археологически открития от различни исторически периоди на Големия остров, некропола от V хилядолетие пр. н. е. и други находки от околността) и отдел, посветен на събитията, свързани с известния бунт от 1900 г.; картинна галерия; мемориален комплекс и монументалната скулптура „Въстаналият селянин“ (1970 г.) и мемориал „Възпоменание на героя“ (съдържащ имената на жертвите) със статуя „Чакащата жена“ (1980 г.), посветени на прочутия селски бунт и последвалите събития през 1900 г.; черква „Свети Архангел Михаил“. **Дуранкулашкото езеро**, с намиращото се на Големия остров праисторическо селище и разкрития наскоро храм на богинята Кибела; находки, свързани с древната българска история – открит прабългарски календар-рабош от периода VII–X в. Езерото е влажна зона (територия по Рамсарската конвенция) на пътя на сезонна миграция на птиците Виа Понтика, с което тя е от национално, общоевропейско и световно значение и е обект на засилен научен интерес и международна юридическа защита. Това е и единственото в България доказано находище на див шаран. **Дуранкулашкото блато** (Орловото блато или Карталиейското блато). Предизвикателство представляват двата слабо изрязани носа – **Карталбурун** (нос на виещите се орли) и **Урсубурун** (нос на лошия късмет). **Сиврибурун** (остър нос) е най-северният нос на българското Черноморско крайбрежие и бележи границата между България и Румъния.

Маршрутът **Варна – Несебър – Поморие – Бургас** включва териториите на черноморското ни крайбрежие на юг от морската столица на България. Като правило това е по-добре познат и посещаван район, най-вече заради възможностите за почивка и развитието на курортното дело. В същото време на юг от Варна и до южната ни граница има поредица от **защитени местности**, включването на които в маршрутите на културно-историческите туристически пътувания би обогатило преживяванията на туристите. На юг от Варна се редуват местностите **Фичоза**, **Пашиа дере** (езерото Лимана с уникална флора и фауна, интересна природа, типични растения за Северното Черноморие), **Иракли** (за защита на уникални растителни видове) и отвесният, висок 60 м нос **Емине** с останки от средновековен манастир в района.

⊕ На юг от нос Емине се намира **биосферният резерват „Камчия“** (най-голямата вековна гора (лонгоз) в България и над 200 вида птици, някои от които имат световно защитен статут). На юг от долното течение на Камчия и по крайбрежието е с. Шкорпиловци (в околностите на което има природен резерват и отлични условия за почивка).

⊕ Преди да достигнем до Несебър, град под защитата на ЮНЕСКО, се минава покрай местността **Смриките**, защитена местност в околностите на гр.

Обзор, опазваща естествено находище на червена пираканта и местността Кокетрайс (защитена местност с цел опазване на пясъчна зона и бентосна фауна в Черно море).

⊕ **Несебър** е една от най-сериозните туристически дестинации по черноморското ни крайбрежие. Архитектурно-историческият резерват е един от 100-те национални обекта и обединява крепостните стени и кули, археологическия и етнографски музей (*къщи „Москояни”, ранновизантийски терми, църквите „Свети Стефан”, „Свети Йоан Алитургетус”, „Христос Пантократор”, „Йоан Кръстител”, „Свети Спас”, „Свети архангели Гавраил и Михаил”, „Света Параскева”, „Света София”, „Свети Димитър”, „Свети Тодор”, „Елеуса”, възрожденски къщи, вятърните мелници*).

Стремежът за обогатяване на туристическия продукт и благоприятните природогеографски дадености на района дават възможност за създаване на екотуристическата мрежа в подножието на Стара планина, съчетание от множество пешеходни маршрути с различна трудност.

Туристически маршрути:

→ **„Величествен Балкан”**: започва от ваканционно селище “Елените” с изгледи към връх “Св. Илия”, Несебърския залив и защитената местност Орто, покрай разкопките на обител „Св. Илия” до Куру чешма, в непосредствена близост до главния път Варна – Бургас.

→ **„Лазурен бряг”**: започва от помпената станция, през Голямата чешма и до КК “Влас”.

→ **„Хилядолетна история”**, водеща през малката чешма и туристическия комплекс „Манастирите” (манастир „Свети Власий”), през местностите Подковите, Калината (опазва лонгозна гора) и Равника (обител „Свети Илия” и едноименния връх) до Старата чешма и манастира „Свети Андрей”.

⊕ В **Поморие** обектите, включени в националното туристическо движение, са: Археологическия музей и Музей на солта. Други културно туристически обекти в района са **Поморийското езеро** (защитена местност, свръхсолена лагуна); **Блатно кокиче** (защитена местност); **Корията** (природна забележителност); **манастирът** „Св. Георги“ (мъжки православен манастир), **църквите** „Преображение Господне“ и „Св. Рождество Богородично“, тракийската куполна **гробница** и **архитектурният резерват** „Стари поморийски къщи“. Традиционни **културни прояви** са „Яворови дни” (през август), Дните на виното (6 май, празник на града), Фестивалът на маските (бал с маски) и Детско-юношески куклено-театрален фестивал „Сцена край морето”.

⊕ В **Бургас** може да бъде посетен Регионалният бургаски музей със самостоятелни етнографска, археологическа, историческа и природонаучна експозиции; интересен е музеят на поетесата Петя Дубарова. Богатата културна програма: тридневният музикален фестивал „Духът на Бургас”, Фестивалът на пясъчните фигури, конкурсът „Бургас и морето”, Международният фолклорен фестивал и

други, съчетани с предимствата на големия транспортен, административен и търговски център са само част от предимствата на града.

В непосредствена близост до града са **Бургаските езера** (Атанасовското, Мандренското езеро и защитена местност Пода, и езерото Вая), опазващи растителни и животински видове. В района на Мандренското езеро е защитена местност **Узунгерен** (естествена влажна зона). Допълнителна атракция е посещението на крайморските острови **Света Анастасия** и на юг **Змийският остров** или **Свети Тома** (част от природния резерват **Ропотамо**, единственото място в България, където се срещат диворастящи кактуси). На **островите Св. Иван** и **Св. Петър** (в района на Созопол) се намират останките на манастира “Св. Йоан Предтеча”.

⊕ **Созопол** е най-старият град по българското крайбрежие и един от най-романтичните черноморски градове. Археологическият музей в града е един от националните исторически обекти. Освен това градът привлича много туристи с Художествена галерия и Къща-музей „Александър Мутафов”; Архитектурен и археологически резерват „Старинен Созопол”; Крепостни стени от VI–XIV век; църквите „Св. Богородица” – паметник на културата под закрила на ЮНЕСКО, „Св. св. Кирил и Методий”, „Св. Георги” и „Св. Зосим”; къщи (паметници на културата); параклиси (около 20 на брой). В близост до Созопол са открити много некрополи, долмени, култови сгради (черкви, манастири, параклиси).

Други природни забележителности в района са: скалният феномен **Агалина** (интересни скални образувания със специфична растителност и животински свят); защитена територия е блатото **Алепу** (с цел да бъдат запазени пясъчните дюни).

Резерватът „Ропотамо” съхранява множество интересни и уникални природни обекти: лимана на река Ропотамо, блатото Аркутино, лонгозни гори, които на тази географска ширина се срещат много рядко, различни скални феномени, мочурища, блата и други. Част е от по-голямата защитена зона „Рамсарско място Ропотамо”. В околностите на резервата се намира светилището на Ранули (местността Беглик таш) и Маслен нос (като част от едноименна защитена територия). Резерватът „Ропотамо” е част от парк „Ропотамо”, който включва още резерватите „Змийски остров”, „Морски пелин”, „Аркутино”, „Водните лилии” и е създаден с цел да се запазят типичните горски съобщества от лонгозен и низинен тип.

Блатото **Станопло** е северно от Приморско в подножието на Узунджа баир и е част от „Рамсарско място Ропотамо”.

⊕ **Царево** привлича туристите с ежегодните празници на изкуствата (месец май), Дните на Нептун през лятото и Фестивала на мановия мед през месец август. На южния полуостров на града е запазена църквата „Света Троица”.

⊕ На юг започва районът на **Приморска Странджа** (обявена за природен парк). Сред забележителностите на района са пещерите и изворите край река Младежка, пещера Еленина дупка край село Бяла вода, пещера Махарата край село Кости и мраморните куполни гробници в областите „Мишкова нива” и „Пропада”.

Защитените територии в *парк Странджа* са 14 на брой. Най-известните от тях са: *Парория, Устие на река Велека, Докузак, Руденово, Силистар, Кривини-зово, Моряне, Камъка и други*. Тези и други обекти дават отлични възможност за развиване на познавателен туризъм.

Пример за такъв е *екопознавателен маршрут*, разположен на юг от Ахтопол на 1 км. преди устието на р. Велека: *местността Церът – местността Трудовашка чеима – местността Гечитет – местността Долната воденица – с. Бродилово*. Общата му дължина е 3,5 км. Дава възможност да се наблюдава богатството на живата природа на Странджа планина. Тук могат да се видят защитените видове водна костенурка, морски орел (включен в Световната червена книга), типична лонгозна гора (в района на м. Царско изворче – на 2 км отклонение от местността Гечитет), черна топола, тритичинкова върба, черен щъркел, различни водоплаващи птици, характерната за района жълта водна лилия и други. По територията са изградени заслони, огнища и места за отдих. В местността Долната воденица могат да се видят останките от руините на воденицата, датирана към края на XIX век (1890 г.) и построена от гръцки майстори. Пристигайки до края на маршрута туристите попадат в истинско странджанско село – с. Бродилово, съхранило автентичността и обичаите на района. Подходящ за пешеходен туризъм, велотуризъм и конен туризъм.

Обособени туристически обекти в района на Странджанското крайбрежие са:

→ *с. Бръшлян*: архитектурен и исторически резерват; старинната църква “Св. Димитър”, построена още в края на XVII век с килийно училище (архитектурен паметник). Интерес представлява и етнографската сбирка, както и информационно-посетителският пункт на Дирекцията на парка.

→ *град Малко Търново*: Архитектурно-музеен комплекс, чешма в центъра на града „Големият врис”, православен храм „Успение Богородично” (архитектурен и исторически паметник), източнокатолически катедрален храм „Св. Троица”, природен музей (в който множество снимки и приятни игри запознават децата с уникалната странджанска природа). Тракийска гробница в м. Пропада (на 4 км северозападно от града), археологически паметник на културата, тракийска куполна гробница в м. Мишкова нива (археологически паметник от национално значение). Интерес за туристите представляват барите (запазено традиционно пране в естествени условия).

→ *град Ахтопол*: останки от антична крепост в града, църква „Св. Възнесение Христово” (архитектурно-художествен паметник), крепостна стена (архитектурен паметник), музейна сбирка, сграда на старото гръцко училище (архитектурен паметник).

→ *местност Индипасха* (древно тракийско оброчище) на 18 км от Малко Търново.

→ *историческа местност Петрова нива* (мемориал на загиналите в Преображенското въстание през 1903 г.), музейна сбирка, един от 100-те национални туристически обекта.

→ *извори на река Младежка* (карстови извори, даващи началото на бистра и бързоструйна планинска река); има пещери и останки от ранновизантийска крепост.

→ *с. Граматиково*: горска сбирка (атрактивно представяне на природата на Странджа).

→ *с. Българи* – единственото място, където е запазен в автентичен вид тайнственият нестинарски ритуал, световно културно наследство, изпълняван всяка година на деня на „Св. св. Константин и Елена“ (стар стил) – 3 юни.

Туризмът като стопанска дейност придобива все по-голямо значение за много страни в света. Целта е развитието на такава практика, която да задоволи развиващите се потребности на практикуващите го, да осигури повишаване на благосъстоянието на ангажираните в сферата на предоставяне на туристически услуги и в същото време в оптимална степен да съхрани природната среда и социално-културните ресурси за бъдещото поколение. С други думи да стане възможно развитието на устойчив туризъм. За българския туризъм обаче тази амбициозна задача е съчетана и с необходимостта да се постигне развитие с по-добри социални и икономически резултати, тъй като според оценката на Държавната агенция по туризъм в изработената Национална стратегия за устойчиво развитие на туризма в Република България 2009–2013 г. спрямо развитите туристически държави България има средно равнище на развитие на отрасъла. Фактът, че в страната ръстът на хотелската и легловата база е 12% при 3-4% за главните приемащи страни в Европа, е само едно необходимо, но недостатъчно условие за просперитетното развитие на отрасъла.

Преценката, че повечето райони не създават качествен туристически продукт и услуга, има две причини: достигнат предел на развитие при съществуващите условия (в групата на тези райони попада и Черноморското крайбрежие) и неизползван потенциал (природен и човешки) на една значителна част от територията на страната.

И в двата варианта е необходим нов подход, задълбочена и обоснована преценка на ресурсите и целенасочена стопанска политика и инициатива.

ЛИТЕРАТУРА

Алексиева, 2004: Алексиева, С. Връзки с обществеността на културния туризъм. С., Изд. ПР – Туризъм Консулт, 2004.

Баре, 1999: Баре, Е. ЮНЕСКО за културния туризъм. – В: Кръстопът. Културна политика: Посоки на промяна. С., Изд. Институт по културознание, 1999.

География туризма. Под ред. А. Ю. Александровой. ЗАО КноРус, Тверь, 2008.

Данилчук, 2003: Данилчук, Е. В. Методологические предпосылки и сущностные характеристики информационной культуры. – Педагогика, 2003, кн. 1.

Дерменджиев 2008: Дерменджиев, А. 100 неща, които трябва да знаем за географията на България. Население, селища, стопанство, том VIII. Изд. Световна библиотека ЕООД, С., 2008.

Дерменджиев 2009: Дерменджиев, А. 100 национални туристически обекта. КОЛЕКЦИЯ – ЗАГАДКИ ОТ ВЕКОВЕТЕ, том VII, том VIII. Изд. Световна библиотека ЕООД, С., 2009.

Дерменджиева 2008: Дерменджиева, С. 100 неща, които трябва да знаем за географията на България. Природа, том VII. Изд. Световна библиотека ЕООД, С., 2008.

Дерменджиева 2009: Дерменджиева, С. 100 национални туристически обекта. КОЛЕКЦИЯ – ЗАГАДКИ ОТ ВЕКОВЕТЕ, том IX. Изд. Световна библиотека ЕООД, С., 2009.

Желева-Мартинес 2005: Желева-Мартинес, Д. Културен туризъм. С., 2005.

Костов 2001: Костов, Е. Културният туризъм. УИ „Стопанство” при УНСС, С., 2001.

Костов 1999: Костов, Е. Развитие на културния туризъм. – В: Кръстопът. Културна политика: Посока на промяна. Изд. Институт по културознание, С., 1999.

Костов 2002: Костов, Е. Икономическа ефективност на културния туризъм – В: Сб. Туризмът през XXI век. Доклади от юбилейна научна конференция, СУ „Св. Климент Охридски”, С., 2002.

Максаковский 1981: Максаковский, В. О понятии „географическая культура”. – Советская педагогика, № 1, 1981.

Ников 1997: Ников, А. Иновационна дейност. Психологични измерения в образованието. Стопанство, С., 1997.

Станкова 2003: Станкова, М. Форми на алтернативен туризъм. Културен туризъм. С., 2003.

Стоичкова 1999: Стоичкова, Т. Културен туризъм – между миналото и настоящето. Проблеми на културния туризъм на България. – В: Кръстопът. Културна политика: Посоки на промяната. Изд. Институт по културознание, С., 1999.

Хаджиниколов 2001: Хаджиниколов, Х. Културният туризъм – допълнителен валутен източник за икономиката на България. – В: Алтернативи, №. 7-8, изд. на УНСС, С., 2001.

Туризмът през XXI век. – В: Сб. доклади от юбилейна научна конференция. СУ “Св. Климент Охридски”, С., 2002.

<http://www.balcic.eu/>

<http://www.bulgaria-pieceofheaven.com>

<http://www.bourgas.org/menu-Museums-100-bg.html>

<http://www.lex.bg/forum/viewtopic.php?f=2&t=19018&start=0&st=0&sk=t&sd=a>

http://www.paideiafoundation.org/_paideia/downloads/kultura-2000.doc/

http://www.seecorridors.eu/?w_p=23&w_l=1 – Културните коридори на Югоизточна

Европа.

<http://www.parkzlatnikipiasaci.com/>

<http://www.4coolpics.com>

<http://bg.wikipedia.org/wiki>